

CU PRIVIRE LA TOPOARELE DE METAL CU GAURĂ DE ÎNMĂNUȘARE TRANSVERSALĂ

DE

AL. VULPE și E. TUDOR

Termenul de topor cu gaură de înmănușare transversală (*Schaftlochaxt*) este foarte general. Formal el se referă la topoarele-tîrnăcop cu brațele în cruce (*kreuzschneidige Äxte*), la topoarele-ciocan (*Hammeräxte*), la topoarele cu prelungirea tubulară a manșonului (*Schafttröhrenäxte*), la topoarele cu disc la ceafă (*Nackenscheibenäxte*) și la topoarele cu un singur tăiș vertical. Această din urmă categorie este uneori citată și printr-o denumire nu tocmai corespunzătoare : topoare cu gît de înmănușare (*Schafthalsäxte*). De aceea, în literatura de specialitate se manifestă tendința de a se acorda denumirea de „topor cu gaură de înmănușare transversală” (*Schaftlochaxt*) numai topoarelor cu un tăiș vertical. Și dintre acestea, o serie, a cărei caracteristică este prelungirea muchiei de la ceafă („topoare cu ceafa prelungită”, în germană *Nackenkamäxte* sau *Axt mit verlängertem Schaftücken*), alcătuiește de obicei obiectul unor studii speciale, de aceea nu vom insista aici asupra lor. Pentru restul topoarelor cu gaură de înmănușare transversală cu tăiș vertical nu s-a găsit încă o denumire proprie. În lucrarea de față vom folosi termenul de topor cu gaură de înmănușare doar pentru această categorie mai restrînsă, pentru care nu cunoaștem alt termen mai potrivit.

Prima tipologie a acestor topoare a fost făcută de J. Hampel¹, care distinge trei etape de dezvoltare : fără tub de înmănușare, cu tub, cu marginile tubului reliefate. Recent, A. Mozsolics² amplifică intrucitva această schemă, incluzînd și topoarele cu ceafa prelungită (*Nackenkamäxte*) și distingînd la fiecare etapă de dezvoltare mai multe variante.

¹ *Zeitschrift f. Ethnologie*, 18, 1896, p. 64 și urm.

² *Bronzefunde im Karpatenbecken* (1967), p. 13. În afara acestor două clasificări tipologice, prima dovedindu-se foarte folosită, trebuie să mai menționăm și o încercare de împărțire foarte complexă făcută în 1932 de H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, p. 90 și urm.; cf. și recenzia lui I. Nestor, în *PZ*, 23, 1932, p. 357, a cărei nereușită se explică prin includerea într-o schemă abstractă tipologică a unei categorii de obiecte cu o răspîndire general eurasiatică, cu o

Aceste clasificări, general acceptate și folosite ca atare, prezintă avantajul unei orientări generale în ceea ce privește stadiul de dezvoltare tipologic și cronologic al pieselor respective.

Înmulțirea însă a materialului documentar face necesar un studiu mai detaliat al tipurilor în raport cu centrele de producție a materiei prime și a prelucrării ei. Tipul definit formal trebuie urmărit în repartiția lui geografică și căutate legăturile cu culturile materiale în aria cărora se răspîndește. Este ceea ce dorim să facem în lucrarea de față pentru topoarele din România.

Majoritatea tipurilor pe care încercăm să le definim au o răspîndire limitată. Relația cu centrele de materie primă și cu anumite culturi materiale este evidentă. Folosind o asemenea metodă ne vom feri să stabilim legături între tipuri asemănătoare ca formă, dar situate în arii foarte depărtate unele de altele. Este cazul topoarelor de tip Baniabic răspîndite aproape exclusiv în Transilvania centrală, care se aseamănă îndeaproape cu topoarele de tip Țarskaia din Caucazul de nord sau cu anumite tipuri din Creta și Italia³. Ne aflăm probabil într-un stadiu de evoluție comun, nu obligatoriu însă și în același orizont cronologic, iar asemănările formale se pot datora în mare măsură coincidenței (este vorba în special de forme foarte simple). De altfel, la examinarea atentă a topoarelor din aceste arii foarte depărtate se observă anumite deosebiri ce vădese procedee de lucru diferite. Orice teorii, întemeiate pe asemănările formale, care să încerce a explica relații de ordin etnic sau cultural între aceste arii îndepărtate trebuie supuse, după părerea noastră, cauțiunii. Nu putem spune că tipul Baniabic este de origine nord-caucaziană sau invers, atîta timp cît în zona intermediară (peste 1 500 km) nu cunoaștem exemplare similare care să justifice un eventual raport.

Același lucru îl putem spune și privitor la asemănările formale între tipul Darabani, răspîndit în Moldova și la răsăritul Carpaților în general, și tipul Kozarac din părțile vestice ale Peninsulei Balcanice, sau despre topoarele cu coaste de tip Skutari, răspîndit exclusiv pe o zonă restrînsă de-a lungul Adriaticei balcanice și tipul Monteoru din Moldova⁴.

După aceste considerații de metodă vom proceda la definirea tipurilor de topoare cu gaură de înmănușare transversală și tăiș vertical din

abundență de tipuri cu dezvoltări cu totul diferite în diverse medii culturale, fără legătură directă între ele.

În afara acestor lucrări cu caracter general tipologic, cităm pentru topoarele cu gaură de înmănușare transversală diversele lucrări mai mult sau mai puțin generale: G. Nagy, *AÉ*, 33, 1913, p. 300; I. Andrieșescu, *BCMI*, 1915 (1916), p. 157; idem, *Dacia*, 2, 1925, p. 345; A. M. Tallgren, *ESA*, 2, 1926, p. 167; *Ecat. Dunăreanu-Vulpe*, *ED*, 4, 1930, p. 181; V. G. Childe, *The Danube in Prehistory* (1929), p. 272; I. Nestor, 22, *BerRGK*, 1932, p. 79; R. Vulpe, *PZ*, 23, 1932, p. 132; M. Roska, *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 352; idem, *Közlemények*, 2, 2, 1942, 9; idem, *Apulum*, 3, 1946-1948, p. 70; idem, *FoliaArch.*, 8, 1956, p. 43, 11, 1959, p. 13; E. Dullo, *PZ*, 27, 1936, p. 68; D. Berciu, *Apulum*, 1, 1939-1942, p. 1; idem, *Balcania*, 2-3, 1939-1940, p. 439; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit* (1944), p. 32; M. Garașanin, 34, *BerRGK*, 1951-1953, p. 69; M. Novotná, *SlovArch.*, 5, 1957, p. 309; Fr. Prendi, *Buletin i universitetit shleteror te Tiranes*, 1, 1958, p. 207; Fr. Kőszegi, *FoliaArch.* 9, 1957, p. 47.

³ Pentru aceste relații vezi bibliografia de la nota 2, în special lucrările lui M. Roska, D. Berciu și Fr. Kőszegi.

⁴ Pentru acestea din urmă vezi R. Vulpe, *Buletin i uneversitetit shleteror te Tiranes*, 2, 1960, p. 165; A. Vulpe, *Arheologia Moldovei*, 2-3, 1964, p. 137.

România, la studiul răspîndirii fiecărui tip în parte, pentru a trece apoi la concluzii de ordin cronologic și general.

*Tipul Baniabic*⁵ caracterizează topoare greoaie, simple ca formă, al căror tub de înmănușare nu se detașează față de corpul toporului. Secțiunea lamei este rectangulară, cu laturile ușor bombate. O singură piesă din depozitul de la Vilcele prezintă în mod excepțional secțiunea pentagonală cu vârful pentagonului în partea superioară, element important în judecarea raportului tipului Baniabic cu celelalte tipuri de topoare contemporane. Pentru acest tip de topoare este caracteristic depozitul de la Vilcele. Și celelalte piese de tip Baniabic se întîlnesc toate în Transilvania centrală. Unele dintre ele, cum este cea de la Cubleșul Someșean sau cea de la Sebeș, vădesc anumite trăsături comune ale tipurilor mai jos descrise; prima este asemănătoare tipului Fajsz, a doua tipului Corbasca.

*Tipul Fajsz*⁶ se deosebește de tipul Baniabic prin faptul că tubul de înmănușare este reliefat printr-un prag ușor accentuat față de lama toporului. Secțiunea lamei este totdeauna pentagonală, cu vârful pentagonului în partea superioară. Tipul reprezentat în depozitul de la Fajsz (îngă Budapesta) se răspîndește în special în bazinul Dunării de mijloc, atingînd doar periferic țara noastră (piesele de la Lipova și Vadul Crișului). Se constată totuși interferențe tipologice între tipul Fajsz și tipurile Baniabic și Corbasca (în special piesele din depozitul I de la Ostrovul Corbului).

Topoarele de tip *Corbasca*⁷ se caracterizează în primul rînd prin curbarea puțin accentuată a muchiei superioare. De dimensiuni mici, piesele de acest tip nu prezintă nici ele o profilare a tubului de înmănușare, iar secțiunea lamei este pentagonală, ca la tipul Fajsz. Tipul Corbasca este răspîndit cu precădere în jumătatea sudică a României, aria lui nesupraunîndu-se cu aria tipurilor mai sus descrise, Baniabic și Fajsz, în ciuda faptului că există netăgăduite asemănări formale între aceste trei tipuri.

⁵ Iată lista topoarelor de tip Baniabic: — Vilcele (fost Baniabic), județul Cluj, depozit al cărui conținut inițial a fost, după ultima lucrare a lui Roska, de 43 de topoare foarte asemănătoare. Se păstrează astăzi doar 29 în muzele din Cluj și Szeged (M. Roska, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 352 și urm.; idem, *FoliaArch.*, 11, 1959, p. 13). — *Toplița*, jud. Harghita (M. Roska, *Repertorium*, p. 61, fig. 64). — *Cheile Turului*, com. Tureni, jud. Cluj (I. Téglás, *AÉ*, 34, 1914, p. 57, fig. 3). — *Cubleșul Someșean*, jud. Cluj (M. Roska, *Repertorium*, p. 153, f.y. 176). — *Sebeș*, jud. Alba (Muz. Brukenthal, Inv. A. 6391; inedit). — *Colțești*, jud. Alba (I. Téglás, *AÉ*, 34, 1914, p. 55, fig. 1). Lista topoarelor de tip Fajsz: — *Lipova*, jud. Arad (M. Roska, *FoliaArch.*, 8, 1956, p. 44, fig. 17). — *Vadul Crișului*; pierdută, apartenența la tipul Fajsz pe temeiul afirmației lui Roska (*op. cit.*, p. 44).

⁶ Din afara României cităm doar cîteva exemple: *Fajsz*, Ungaria (*AÉ*, 23, 1903, p. 427). — *Brno Lšerň*, Moravia (A. Benešová, *Pam. Arch.*, 47, 1956, p. 236, fig. 1 și 2). — *Székesfehérvár*, Ungaria (E. Dullo, *PZ*, 1936, p. 143, fig. 17/14). — *Veľký Slavkov*, Poprad, Slovacia (M. Novotná, *SlovArch.*, 5, 1957, p. 309, pl. 2/3; tot acolo și alte exemple din Slovacia). — *Brachwitz*, Germania centrală (G. Mildenerger, *Jahresschrift Halle*, 34, 1950, p. 27 și urm.; aici considerații asupra topoarelor din Europa centrală).

⁷ Lista topoarelor de tip Corbasca: — *Corbasca*, com. Scărișoara, jud. Bacău; depozit conștind dintr-un topor, o dallă de aramă și trei topoare plate de piatră, de tipuri și din roci diferite (M. Florescu și V. Căpitanu, *Carpica*, 1, 1968, p. 50, fig. 1/2). — *Pianul de sus*, jud. Alba (F. Köszegi, *FoliaArch.*, 9, 1957, p. 47, pl. 6/3). — *Călan*, jud. Hunedoara (Muz. Deva, inv. 4 286). — *Izvoarele*, jud. Dolj (Muz. Craiova, inv. 4 286). — *Ostrovul Corbului*, jud. Mehedintzi; depozitul I conștind din patru topoare cu gaură de înmănușare transversală, un topor plat de aramă și 15 miniaturi de topoare plate de aramă (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Otteniei*, 1939, p. 101—102, fig. 110, 111). — *Šaregrad*, Serbia (D. Garašanin, *Katalog Metala*, I, 1954, p. 51, pl. 34/4).

Caracteristic pentru topoarele de tip *Dumbrăvioara*⁸ este profilarea accentuată a tubului de înmănușare. Muchia superioară este dreaptă. Secțiunea lamei este pentagonală, dar, spre deosebire de tipurile Fajsz și Corbasca, vârful pentagonului este orientat în jos. Pe unele piese din Transilvania se observă un decor realizat din fațete, pe tubul de înmănușare (Sf. Gheorghe și Jimbor) sau pe toată suprafața toporului (Mura Mare).

Răspîndirea acestui tip de topoare vădește două zone: Transilvania intracarpatică și jumătatea de nord a Olteniei, putînd fi astfel pus în legătură cu fazele timpurii ale culturilor Verbicioara și Tei.

Topoarele de tipul *Izvoarele*⁹, deși prezintă o siluetă asemănătoare cu cele de tip *Dumbrăvioara*, prin secțiunea lamei ovală sau hexagonală, înseamnă însă un pas înainte pe scara de evoluție tipologică. La topoarele precedente valvele erau astfel construite încît să lase deschisă una din fețe în timpul turnării (așa se explică secțiunea lamei pentagonală). Pe fața deschisă se turna metalul. La topoarele cu secțiunea lamei hexagonală (caracteristică comună tuturor topoarelor evolute), valvele împreunate erau complet închise în timpul turnării. Metalul se turna printr-o pîlnie introdusă într-un orificiu dispus fie la ceafa toporului, fie în zona tășului. Acest procedeu pune probleme în legătură cu fixarea dopului de lut ce urma să rezerve gaura de înmănușare în timpul turnării. De aceea, începînd cu topoarele cu secțiunea lamei hexagonală, se întîlnește pe multe exemplare în interiorul găurii de înmănușare cîte o adîncitură în direcția lamei. Aceasta reprezintă foarte probabil urma bețișagului de lemn ce fixa dopul de lut în timpul turnării¹⁰. Începînd cu tipul *Izvoarele*, această caracteristică se manifestă la foarte multe piese.

Răspîndirea topoarelor de tip *Izvoarele* este precumpănitoare în România sudică, în special în Oltenia, putînd fi astfel pusă în legătură cu fazele timpurii ale culturilor Verbicioara și Tei.

⁸ Lista topoarelor de tip *Dumbrăvioara*: — *Dumbrăvioara*, jud. Mureș (M. Roska, *Repertorium*, p. 242, fig. 296). — *Cornești*, jud. Alba (I. Téglás, *AE*, 34, 1914, p. 55, fig. 1). — *Ojdula*, jud. Covasna (M. Hell, *WPZ*, 6, 1919, p. 66 și urm.). — *Sftntu-Gheorghe*, jud. Covasna; găsită în timpul săpăturilor pe dealul Örkö în ultimul nivel din cele trei niveluri ale așezării, aparținînd culturii Schneckenberg (Z. Szekely, *Materiale*, III, 1957, p. 157, fig. 9/1). — *Jimbor*, jud. Brașov (M. Roska, *Repertorium*, p. 275, fig. 325). — *Mura Mare*, jud. Mureș (F. Nagy, *AE*, 33, 1913 p. 308, pl. 5/17). — *Bolboși*, jud. Gorj; două piese inedite la Centrul de cercetări al Academiei din Craiova. — *Dobriceni*, jud. Olt (inedit). — *Crețeni*, jud. Vâlcea (inedit).

⁹ Lista topoarelor de tip *Izvoarele*: — *Bolboși*, jud. Gorj (găsit poate împreună cu un topor de tip *Dumbrăvioara* (inedit) la Centrul de studii sociale, Craiova). — *Ciovrnășani*, jud. Mehedinți (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 89, sub numele de Rudari). „*România*” (trei piese), loc de descoperire necunoscut, eventual sudul țării, înînd seama de amplasarea moșilor celor ce au fost proprietarii respectivelor topoare (inedite, în Muzeul Municipiului București, fosta colecție Simu și colecția Severeanu). — *Tufa*, com. Mihăilești, jud. Ilfov; depozit găsit împreună cu un topor de bronz cu ceafa cilindrică și doi cercei de aur (A. Vulpe, *SCIV*, X, 1959, 2, 265, fig. 1/2). — *Vădastra*, jud. Olt; citat de R. Much, *Die Kupferzeit in Europa* (1893), p. 59, ca un depozit cu 26 de piese; se păstrează o singură piesă la MNA; despre soarta celorlalte piese nu se cunoaște nimic, informația lui Much trebuie supusă cauțiunii. — „*Jud. Vâlcea*”, loc de descoperire necunoscut; citată de D. Berciu, (*op. cit.*, p. 89) ca asemănătoare cu piesa de la Ciovrnășani; dispărută.

¹⁰ Aceeași ipoteză la I. Nestor, *Marburger Studien* (1938), p. 179.

Următoarele două tipuri, *Veselinovo*¹¹ (seria I și II) și *Pătulele*¹² oferă, după părerea noastră, exemplul unei evoluții tipologice. Prima serie a topoarelor de tip *Veselinovo* (în România este caracteristică în special piesa de la Crivăț) prezintă o lamă lată și lungă, iar planul tubului de înmănușare este oblic față de lamă. Secțiunea lamei este subțire, de formă pentagonală, la fel ca la tipurile mai primitive *Fajsz* și *Corbasca*. A doua serie a topoarelor de tip *Veselinovo* — caracterizată în special de piesele din depozitul II de la *Ostrovul Corbului* — prezintă aceleași caracteristici formale, însă vădesc un stadiu tipologic avansat, prin secțiunea hexagonală a lamei și prin profilarea tubului de înmănușare. Pe multe din aceste topoare apare, pe partea superioară a lamei, lângă gaura de înmănușare, o ușoară umflătură, ca o cocoasă (mai accentuată la toporul de la Măcin). Acest element amintește, după părerea noastră, forma mai evoluată a tipului *Pătulele*. Caracteristic acestui din urmă tip este tocmai îndoirea accentuată a muchiei superioare a lamei în zona de împreunare cu tubul. Lama prezintă uneori (de exemplu la piesele de la *Avrămești* și *Mircea Vodă*) o formă zveltă, elegant ondulată. Pe exemplarul de la „*Sibiu*” și *Avrămești* se disting ornamente realizate din nervuri, tip de decor frecvent pe topoarele de tip *Pădureni* (cf. mai jos).

Topoarele din tipurile *Veselinovo* și *Pătulele* se răspindesc în aceeași arie, cu precădere în sudul țării și nordul Bulgariei, pe axa Dunării de jos. O dată cu evoluția tipologică se poate observa și o extindere spre nord și vest a ariei de răspindire. Dacă tipul *Veselinovo* nu depășește spre nord cîmpia Dunării, tipul *Pătulele* apare și în zona subcarpatică și trece în Transilvania. Prima serie a topoarelor *Veselinovo* este de pus evident în legătură cu cultura *Glina* și cu ceea ce în Bulgaria se înțelege prin *Karanovo*

¹¹ Lista topoarelor de tip *Veselinovo* (seria I și II): — *Crivăț*, jud. Ilfov (D. Berciu, *SlovArch.*, 12, 1964, p. 270). — *Schitul Pîngălești*, jud. Ilfov; depozit, împreună cu un topor plat cu marginile ridicate (D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 491). — *Cernavoda*, jud. Constanța; formă de turnat (inf. D. Berciu). — „*Jud. Tulcea*”, probabil depozit conștind din trei topoare (inedite în col. Severeanu a Muz. Municipiului București). — „*România*”, loc de descoperire necunoscut (col. Severeanu). — *Ostrovul Corbului*, jud. Mehedinți; depozitul II conștind din 20 de topoare din care s-au păstrat 14 (M. Davidescu și A. Vulpe, *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 3). — *Orșova*, jud. Mehedinți (inedit în Muz. Timișoara). — *Măcin*, jud. Tulcea (inedit în Muz. Brăila). — *Veselinovo*, Jambol, Bulgaria; descoperit în așezarea cunoscută, de tip Tell; condiții stratigrafice neclare (V. Mikov, *Izvestiia*, 13, 1938, p. 204). — *Stara Zagora*, Bulgaria (P. Detev, *Apulum*, 3, 1947—1949, p. 103, fig. 2, 4). — *Gabrovo*, Bulgaria (V. Mikov, *Stations et trouvailles*, p. 89, fig. 49). — *Sevlievo*, Bulgaria (*Ebert, RL*, II, pl. 100/b). — *Tsergianni*, Grecia (N. G. L. Hammond, *Epirus* (1967), pl. 21/62).

¹² Lista topoarelor de tip *Pătulele*: *Pătulele*, jud. Mehedinți (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 89). — *Fibiș*, jud. Timiș (inedit, Muz. Timișoara). — *Bunești*, jud. Brașov (D. Popescu, *Die Frühe u. mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 1944, p. 35, pl. 15/1). — *Șoimușu*, jud. Harghita (inedit, Muz. Cristurul Secuiesc). — „*Sibiu*” (inedit în MNA). — *Stănzieni*, jud. Covasna; două piese, găsite împreună cu un topor de tip *Pădureni* (inedite în Muz. Sf. Gheorghe). — *Arcuș*, jud. Covasna; găsit împreună cu un topor de tip *Bașa* (M. Roska, *Repertorium*, p. 30, fig. 25). — *Podari*, jud. Dolj (D. Berciu, *op. cit.*, p. 88, fig. 101). — *Avrămești*, jud. Harghita (M. Roska, *Repertorium*, p. 264, fig. 317). — *Mircea Vodă*, jud. Dimbovița (inedit în Muz. Tirgoviște). — „*Dobrogea*”, loc de descoperire necunoscut (inedit în Muz. Berlin). — *Bialovo*, rn. Varna, Bulgaria (*Ebert, RL*, II, pl. 101/b). — *Borač*, Serbia (M. Viltrovič, *Starinar*, 7, 1890, p. 91, pl. 9/8). — *Ernen*, Bulgaria (*Izvestiia*, 23, 1961, p. 309, fig. 15/c). — *Hotnica*, Bulgaria (*loc. cit.*, p. 307). — *Kailyk*, Bulgaria (V. Mikov, *Izvestiia*, 7, 1932—1933, p. 360, fig. 111). — *Losen*, Bulgaria (D. Nikolov, *Izvestiia*, 22, 1959, p. 333, fig. 2). — *Ugrčîn*, Bulgaria (*Ebert, RL*, II, pl. 102/e). — *Vârbița*, Bulgaria (T. Kovačeva, *Arheologia-Sofia* 2, 1967, p. 51, fig. 55/5). — *Soko Banja*, Serbia (M. Garašanin, 34 *BerRGK*, 1951—53, p. 71, fig. 1/9).

VII. Evoluția spre tipul Pătulele dovedește continuitatea tradiției meșteșugărești în aceste zone pînă spre mijlocul epocii bronzului.

O formă mai evoluată prezintă topoarele de tip *Pădureni*¹³ și *Monteoru*¹⁴. Marginile tubului de înmănușare sînt totdeauna decupate mai mult sau mai puțin semicircular și de multe ori îngroșate. Muchia superioară este orizontală; secțiunea lamei este hexagonală. Ceea ce deosebește cele două tipuri sînt una sau mai multe coaste mediane dispuse pe tubul de înmănușare la tipul Monteoru.

La tipul Monteoru s-au putut distinge trei etape de dezvoltare: seria *Parava*, caracterizată prin piese greoaie de aramă; seria *Borlești*, cu exemplare de formă zvultă, și seria *Lopătari*, a cărei caracteristică este prelungirea prismatică a cefei.

Ținînd seama de înrudirea formală foarte accentuată a celor două tipuri, putem determina și la tipul Pădureni două serii corespunzătoare astfel, din punct de vedere tipologic, cu primele două serii ale tipului Monteoru. Tipul Monteoru se răspîndește cu precădere în Moldova, în timp ce tipul Pădureni este atestat mai ales în SE Transilvaniei. Exemplare izolate dintr-un tip în aria celuilalt confirmă strînsa legătură dintre aceste

¹³ Lista topoarelor de tip Pădureni: — *Hărman*, jud. Brașov; găsit poate împreună cu topor de tip Křtĕnov (Schaftröhrenaxt) (D. Berciu, *Însemnări arheologice*, 1941, p. 29). — *Pădureni*, jud. Covasna; depozit constînd inițial din 20 sau mai multe topoare; se cunosc doar 14, din care 10 sau 12 sînt de tip Pădureni, unul de tip Monteoru și unul de un tip special; o parte din depozit este reprodus de G. Nagy, *AĖ*, 1913, p. 314, fig. 34—41; toporul de tip special este ilustrat de Z. Székely, *Din activitatea științifică a muzeului raional Mediaș*, II, 1953, pl.3; două topoare se află în Muz. Cluj și unul în Muz. Aiud (cf. și D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 7/1—8). — *Poian*, jud. Covasna (G. Nagy, *op. cit.*, p. 313, fig. 8/43). — *Malnaș*, jud. Covasna (inedit în MNA, inv. nr. IV 5 401). — *Stinzieni* (vezi tip Pătulele). — *Covasna*, jud. Covasna; două piese (D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6/10, 11). — *Răcăciuni*, jud. Bacău (inedit în Muz. Iași). — *Vîrghiș*, jud. Covasna (Z. Székely, *op. cit.*, pl. 5/11). — *Hălchiu*, jud. Brașov (I. Berciu, *Apulum*, I, 1939—1942, p. 37). — *Marpod*, jud. Sibiu (D. Popescu, *op. cit.*, pl. 15/2). — *Gălești*, jud. Mureș (D. Popescu, *op. cit.*, fig. 6/4). — *Parava* (vezi mai jos tip Monteoru). — „*Sighișoara*”? (M. Roska, *Repertorium*, 243, fig. 299). — *Racoșul de Jos*, jud. Brașov (M. Roska, *op. cit.*, p. 73, fig. 83). — *Sighișoara*, pe dealul „Wietenberg” (K. Horedt, *Dacia*, N. S., 4, 1960, p. 128, fig. 13/6). — *Șimleul Silvaniei*, jud. Sălaj; două exemplare împreună cu un al treilea de tip Hajdúsámson (F. Kőszegi, *FoliaArch*, 9, 1957, p. 48, pl. 7). — *Micești*, jud. Cluj (I. Téglás, *AĖ*, 34, 1914, p. 57, fig. 4). — „*Transilvania*” (F. Kőszegi, *op. cit.*, pl. 7/2). — *Sinaia*, jud. Prahova; depozit constînd din 26 de topoare din care se conservă 24 în MNA; le considerăm ca produse nefinisate, care, în ciuda formei lor puțin evoluat, se apropie totuși de tipul Pădureni (I. Andrieșescu, *BCMI*, 1915, p. 157, fig. 1—2).

¹⁴ *Tipul Monteoru* (seria *Parava*): — *Parava*, jud. Bacău; depozit constînd din trei piese de tip Monteoru și două de tip Pădureni (A. Vulpe, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 127). — *Zagon*, jud. Covasna (A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, pl. 44). Seria *Borlești*: — *Borlești*, jud. Neamț; depozit constînd din cinci topoare asemănătoare, din care două sînt de cupru, restul fiind de bronz (M. Zamosteanu, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 454). — *Pădureni* (vezi tip Pădureni). — *Cluj* (M. Roska, *Repertorium*, p. 73, fig. 84). — *Pir*, jud. Satu-Mare; formă de turnat din gresie avînd pe verso un topor cu ceafa prelungită (Z. Székely, *SCIV*, VI, 1955, p. 843, și 17, 1966, p. 125, fig. 4/7, 7 a). — *Monor*, jud. Bistrița-Năsăud (D. Popescu, *Dacia*, 5—6, 1935—1936, p. 193, fig. 3, 4). — *Găiceana*, jud. Bacău (M. Florescu și V. Căpitanu, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 445). — „*Transilvania*” (M. Roska, *op. cit.*, p. 20, fig. 11). Seria *Lopătari*: — *Lopătari*, jud. Buzău (D. Popescu, *op. cit.*, p. 191, fig. 1, 2). — *Odobești*, jud. Vrancea (A. Vulpe, *op. cit.*, p. 131, fig. 3). — *Poiana*, jud. Galați; descoperit în nivel Monteoru (R. Vulpe, *SCIV*, III, 1952, p. 199, fig. 8/2). — *Tg.-Ocna*, jud. Bacău; descoperit într-o așezare Monteoru (R. Vulpe, *Apulum*, 3, 1946—1948, p. 94). — *Sărata Monteoru*, jud. Buzău; descoperit în stratul II B din așezarea eponimă (I. Nestor în *Istoria României*, I, 1960, p. 93, fig. 18).

două tipuri, precum și între cele două arii culturale în cadrul cărora se dezvoltă: cultura Monteoru și cultura Wietenberg (pentru tipul Pădureni).

Foarte asemănătoare cu tipul Pădureni sînt topoarele de tip *Balșa*¹⁵ și *Hajdúsámson*¹⁶. Ceea ce caracterizează tipul Balșa este muchia cefei pronunțat rotunjită și lama zveltă cu tăișul rotunjit; în general, acestui tip îi sînt proprii piese de mici dimensiuni și elegante ca formă. Spre deosebire de tipul Balșa, topoarele de tip Hajdúsámson sînt de dimensiuni ceva mai mari, au ceafa mai puțin rotunjită, iar lama lungă și dreaptă se termină cu un tăiș vertical. Din punct de vedere tipologic topoarele de tip Hajdúsámson și Balșa reprezintă același stadiu de dezvoltare cu seria Borlești a tipului Monteoru și cu a doua serie a tipului Pădureni. Se poate de asemenea emite părerea că piesele de tip Balșa stau la baza topoarelor cu ceafa rotundă și prelungită (Apa-Nehoiu-Kelebia etc.), pe care nu le analizăm în studiul de față¹⁷.

Răspîndirea tipului Balșa este evidentă în centrul Transilvaniei, a tipului Hajdúsámson însă în vestul României și în Ungaria de răsărit. Este deci plauzibilă o relație între cultura Wietenberg și tipul Balșa și între Otomani și tipul Hajdúsámson.

Pe lângă topoarele cu gaură de înmănușare transversală prezentate pînă acum, se mai întîlnesc în România unele piese ce nu pot fi încadrate în tipurile mai sus descrise și care prezintă netăgăduite elemente tipologice ce se întîlnesc în spațiul nord-pontic sau nord-caucazian. O parte din acestea pot fi definite ca *tipul Darabani*¹⁸, a cărui caracteristică principală este arcuirea accentuată a muchiei superioare. Răspîndirea acestui tip în Moldova și Ucraina de apus este evidentă.

¹⁵ Lista topoarelor de tip Balșa: — *Balșa*, jud. Hunedoara (inedit în Muz. Orăștie). — *Țapu*, jud. Sibiu (D. Popescu, *op. cit.*, pl. 15/3). — *Arcuș* (vezi tipul Pătulele). — „*Sebeș*”, jud. Alba (inedit în Muz. Brukenthal). — *Deva*, găsit pe cetate (inedit în Muz. Deva). — „*Transilvania*” (F. Kőszegi, *FoliaArch.*, 9, 1957, pl. 8/2). — „*România*” (inedit în MNA, nr. inv. 8 682). — *Pecica*, jud. Arad; cinci fragmente de forme de turnat, două au fost găsite în stratul XIII (două publicate de D. Popescu, *op. cit.*, p. 66, fig. 26/5 și 27/3). — *Rusul de Jos*, jud. Bistrița — Năsăud; depozit format din trei forme de turnat (F. Kőszegi, *op. cit.*, pl. 8/1—3). — *Turdaș*, jud. Hunedoara; formă de turnat (M. Roska, *Die Sammlung Zsofia v. Torma*, 1941, pl. 145/7). — *Cetea*, jud. Alba; două forme descoperite într-o așezare Wietenberg (M. Roska, *Apulum*, 3, 1946—1948, p. 70, fig. 1); tot de acolo provine și o piesă care poate fi considerată ca o formă de tranziție între topoarele tip Balșa și cele cu ceafa prelungită (*Nackenkammärte*) (*ibidem*, fig. 2).

¹⁶ Topoare de tip Hajdúsámson cunoaștem de la: — *Hajdúsámson*, Ungaria; 8 piese în binecunoscutul depozit (A. Mozsolics, *Bronzefunde im Karpatenbecken*, pl. 9—11). — *Șimleuț Silvaniei* (vezi tipul Pădureni). — *Larga*, jud. Cluj (M. Roska, *Repertorium*, p. 280, fig. 338). — „*Transilvania*” (inedit în Muz. Cluj, nr. inv. 187). — *Pecica*, jud. Arad; 3 fragmente de forme de turnat din care una a fost găsită în stratul XIII (publicată de D. Popescu, *op. cit.*, p. 66, fig. 28/10). — *Szekely*, Ungaria (A. Mozsolics, *op. cit.*, pl. 19/7).

¹⁷ Pentru aceste topoare vezi M. Rusu, *SCIV*, X, 1959, p. 277; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 14.

¹⁸ În acest tip includem topoarele de la: — *Darabani*, Ungaria, rn. Hotin, U.R.S.S. (D. Berciu, *WPZ*, 29, 1942, p. 51). — *Mărăști*, jud. Bacău (M. Florescu și V. Căpitanu, *Carpica*, 1, 1969, p. 50, fig. 1/1). — *Găiceana*, jud. Bacău (idem, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 445, fig. 2). — *Stublo*, Volinia; depozit (V. Antoniewicz, *ESA*, 4, 1929, p. 136, fig. 2). — *Veseloie*, Ucraina (A. M. Tallgren, *ESA*, 2, 1926, p. 168, fig. 98/5). — *Bieloussova*, Podolia (*ibidem*, fig. 98/3). — *Pistyn*, Polonia de est (V. Antoniewicz, *op. cit.*, p. 138).

O poziție singulară o prezintă piesa de la Oradea¹⁹, care prin forma părții superioare a tubului de înmănușare amintește de tipul central rusesc Turbino²⁰. Tot de tipul Turbino amintesc exemplarele de la Mahmudia și „România (?)”²¹, ambele fiind piese extrem de greoaie.

Pe de altă parte, o piesă de dimensiuni neobișnuite descoperită la Măcin²², cu profilul longitudinal foarte curbat, își găsește asemănări cu o piesă descoperită la Cherson²³. Tipul este reprezentat și prin alte exemplare în spațiul nord-ponic²⁴.

Un stadiu tipologic mai înăpoiat (piesă greoaie de aramă cu secțiunea lamei pentagonală) îl prezintă piesa de la Osebiți (jud. Bacău)²⁵, descoperită în mod întâmplător într-o așezare monteoreană cu material din faza I C₃. Analogii pentru această piesă se găsesc în spațiul nord-caucazian²⁶.

O poziție cu totul aparte ocupă toporul de la *Adoni*, jud. Bihor, care se încadrează într-un tip răspândit pe o zonă restrânsă în bazinul mijlociu al Tisei și este caracterizat prin piese greoaie, cu lama curbată și cu tăișul rotunjit mult în partea inferioară²⁷.

Tipurile de topoare mai sus cercetate sînt ilustrate într-o schemă tipologică care are în mare parte și o semnificație cronologică (fig. 1). În afara considerentelor de ordin formal, pe care le-am expus mai sus, diversele tipuri pot fi încadrate în timp și printr-o serie de descoperiri legate de un context stratigrafic sau prin depozite²⁸.

Astfel, topoarele de tip Fajsz se datează prin depozitul de la Brno-Líšeň în orizontul corespunzînd culturii Jevišovice B. După cercetările actuale, această cultură poate fi în mare paralelizată cu perioada pătrunderii elementelor Vučedol în Ungaria, cu cultura pre-Nagyrev, cu faza Cilnic a culturii Coșofeni și cu cultura Glina III-Schneckenberg (fază neprecizabilă)²⁹. Descoperirea unui fragment de formă de turnat ce pare a fi fost destinată pentru un topor de tip Fajsz într-o groapă a culturii Zók³⁰ confirmă datarea de mai sus. Pe de altă parte, toporul de tip Veseli-

¹⁹ Nepublicată în Muz. Cluj (nr. inv. 6 699).

²⁰ Tipurile *Turbino* și *Galič* sînt caracterizate de topoarele descoperite în localitățile eponime (M. Gimbutas, *Bronze Age Cultures*, 1966, p. 111, fig. 73/1 și pl. 105/16; tot acolo și o bogată literatură). Pentru cultura Fatjanovo vezi lucrarea mai recentă a lui J. Ozols, *Ursprung und Herkunft der zentralrussischen Fatjanovo-Kultur* (1962).

²¹ Primul se află inedit în Muz. Galați, al doilea în Muz. militar central, București.

²² Inedită în Muz. Brăila.

²³ A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 168, fig. 98/9.

²⁴ Analogii apropiate în zona Odesei (O. A. Krivțova-Grakova, *MIA*, 46, 1955, p. 145, fig. 35/12, 18, 19); cf. și toporul de la Krivoi-Rog (Tallgren, *op. cit.*).

²⁵ M. Florescu și V. Căpitanu, *Carpica*, 1, 1969, p. 52, fig. 2.

²⁶ A. A. Jessen, *SA*, 12, 1950, p. 157 și urm.; V. Markovin, *SA*, 1959, p. 3 și urm.

²⁷ M. Roska, *Közlemények*, 2, 2, 1942, 9, fig. 1 (dată în mod greșit sub denumirea de „Érsemlyén”); pentru analogii și răspîndirea tipului cf. *ibidem*, p. 9 și urm.

²⁸ Bibliografia pentru descoperirile-cheie citate mai jos se află la notele ce cuprind lista pieselor tipurilor respective.

²⁹ Pentru aceste relații vezi: J. Neustupny, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen* (1961), p. 289; V. Moucha, *ibidem*, p. 303; N. Mašek, *ibidem*, p. 327; J. Driehaus, *ibidem*, p. 353; cf. și A. Mozsolics în *Kommission für das Aeneolithikum u. die ältere Bronzezeit*, Nitra (1958), p. 177; idem, *Bronzefunde im Karpatenbecken*, p. 14; K. Horedt, *Apulum*, 7, 1968, p. 103.

³⁰ N. Kalicz, *Die frühe Bronzezeit in Nordostungarn* (1968), p. 48, pl. 10/1.

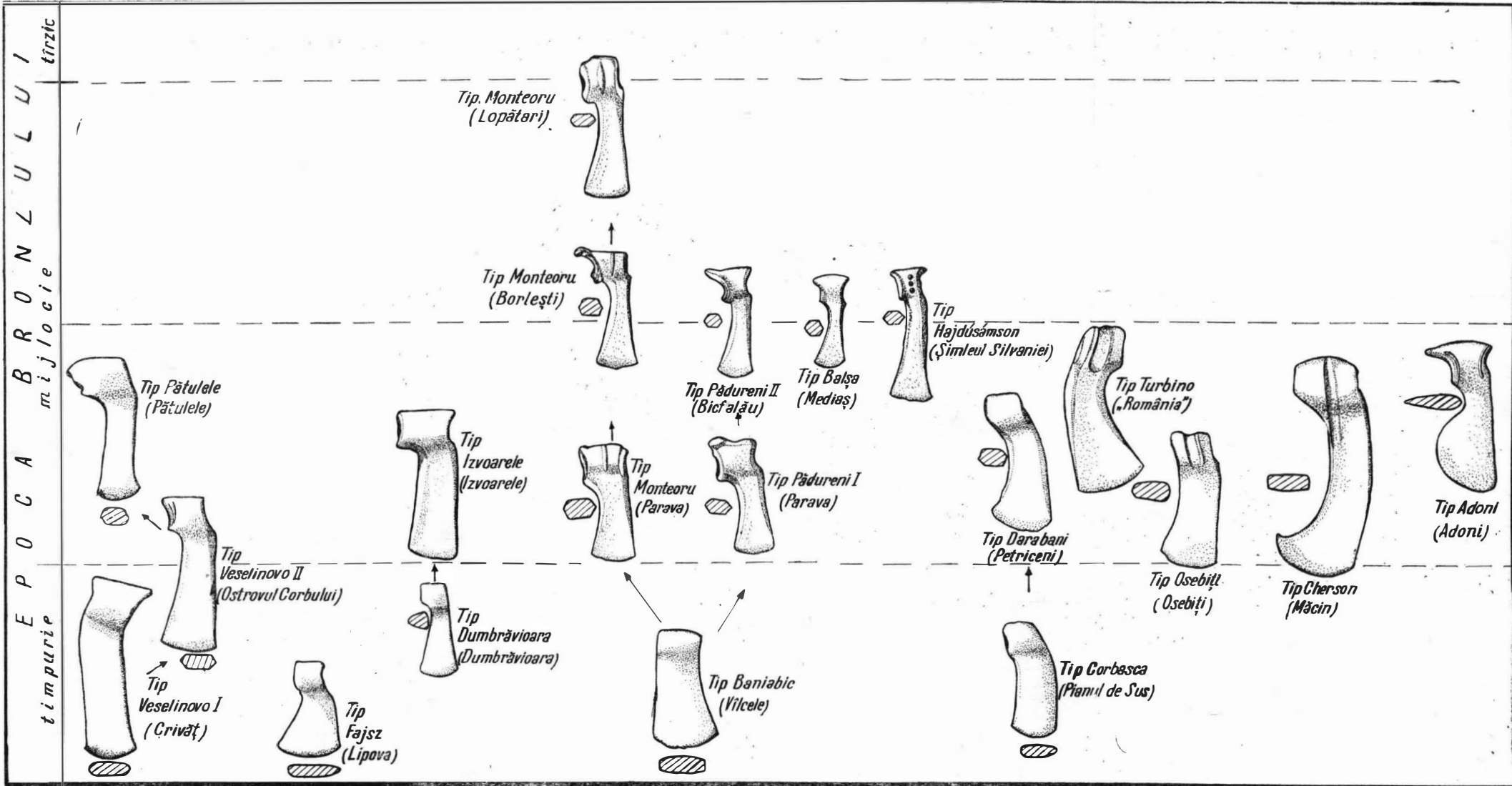

Fig. 1. — Schema tipologică și evolutivă a tipurilor de topoare studiate în prezenta lucrare.

novo de la Crivăț nu putea proveni decât dintr-unul din nivelurile Glina din respectiva așezare ³¹. Aceste considerente fac foarte plauzibilă datarea topoarelor din acest stadiu tipologic primitiv (cu secțiunea lamei pentagonală) în orizontul corespunzător culturii Glina, deci a începutului epocii bronzului în România. Această datare se referă deci și la tipurile înrudite Corbasca și Baniabic.

Amintim că în depozitul de la Baniabic o piesă prezintă secțiunea lamei pentagonală, iar prin acest element poate încadra întreg depozitul în același orizont cronologic.

Topoarele de tip Dumbrăvioara se datează tot la orizontul Glina-Schneckenberg, prin descoperirile de la Sfântu-Gheorghe (Örkö), ceea ce corespunde și stadiului lor tipologic.

Pentru datarea tipului Izvoarele este hotărîtor depozitul de la Tufa, care prin toporul cu ceafa cilindrică se poate lega de tezaurul de la Perșinari ³². Prin relațiile succesive ale acestuia cu Micene și depozitul de la Borodino se obține o datare în prima jumătate a perioadei mijlocii a epocii bronzului românesc ³³.

În ce privește tipul Pătulele, dat fiind că cele mai multe piese provin din descoperiri izolate, datarea se poate face mai degrabă pe considerente tipologice. Asociațiile din depozitele de la Sînzieni și Arcuș cu topoare de tip Pădureni și respectiv Balșa indică mijlocul epocii bronzului. Tot această dată poate fi dedusă și ținînd seama de ornamentul spiralic de pe tubul toporului de la Avrămești, decor ce apare și pe piese de tip Pădureni. Este probabil însă ca topoarele de tip Pătulele să fi fost în folosință o perioadă mult mai lungă, cum pare a indica depozitul de forme de turnat de la Pobit-Kamak din Bulgaria.

Cronologia tipurilor Pădureni și Monteoru este interdependentă. Pentru cele trei serii ale tipului Monteoru avem o serie de legături posibile cu periodizarea culturii Monteoru: seria Parava trebuie pusă în legătură cu așezarea Monteoru I C₃—I C₂ de la Răcăciuni, în a cărei imediată apropiere a fost descoperit; vasul în care se afla depozitul de la Borlești aparține culturii Costișa, cultură ce pare a fi încetat să mai existe în zona respectivă după perioada corespunzînd fazelor mijlocii ale culturii Monteoru; seria Lopătari trebuie legată de faza Monteoru II, în care au fost descoperite formele de turnat de la Monteoru ³⁴.

Deși decorul spiralic de pe unele topoare de tip Pădureni se referă în mod vădit la cultura Wietenberg — fapt confirmat și de descoperirea unui topor de tip Pădureni (nedecorat) chiar în stațiunea eponimă —, datarea tipului poate fi decamdată făcută numai prin raport cu seriile tipului Monteoru. Astfel, topoarele aflate în stadiul de dezvoltare a seriei Parava (deci prima serie a tipului Pădureni) se datează la începutul bronzului românesc mijlociu, cele din a doua serie, prin analogie cu depozitul Borlești al tipului Monteoru, se situează la mijlocul aceleiași perioade.

³¹ Vezi raportul preliminar de săpătură; D. Berciu, *SCIV*, 17, 1966, p. 529.

³² Inedit în MNA (publicarea este pregătită de Eug. Zaharia). Fotografia săbiei scurte la M. Gimbutas, *op. cit.*, pl. 8 b/1.

³³ A. Vulpe, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 265 și urm.; M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 56; A. Mozsolics, 46—47, *BerRGK*, 1965—1966, p. 54 și urm.

³⁴ A. Vulpe, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 133 și urm.

Spre deosebire de tipul Monteoru, tipul Pădureni nu pare a mai fi continuat să existe la sfârșitul bronzului mijlociu.

O atenție specială merită forma de turnat dublă de la Pir, care, găsită în mediu cultural Otomani II, nu indică atât persistența tipului Monteoru în bronzul târziu, cât mai ales apariția topoarelor cu ceafa prelungită cu o etapă mai devreme decât este în general acceptat ³⁵.

Depozitul de la Hajdúsámson ³⁶ este hotărîtor pentru datarea topoarelor de tipul cu același nume. Datarea poate fi extinsă și asupra tipului înrudit Balșa.

Din cele spuse pînă acum este deci verosimil să conchidem că topoarele de tip Hajdúsámson, Balșa, a doua serie a tipului Pădureni și a doua serie (Borlești) a tipului Monteoru sînt contemporane și, ca și depozitele bine cunoscute de la Hajdúsámson și Țufalău, caracterizează mijlocul epocii bronzului românesc.

În ceea ce privește datarea tipurilor răsăritene, succint descrise mai sus, plutim într-o incertitudine destul de accentuată. Pentru tipul Darabani depozitul de la Stublo este un punct de plecare ³⁷, totuși este de presupus că cele două topoare reprezintă elementul cel mai târziu din respectivul depozit, în tot cazul nu mult mai recent de începutul perioadei mijlocii a bronzului românesc. Piese de la Osebiți și Măcin pot fi încadrate și după periodizarea cercului cultural caucazian. Se obține astfel o relație cu etapa a II-a a bronzului caucazian (după Markovin), prin depozitul de la Privolnoe ³⁸. Pentru această perioadă se acceptă în general datele absolute de 1700—1500, ceea ce nu ar fi în contradicție cu o datare a toporului de la Osebiți în funcție de mediul cultural, în care se presupune a fi fost găsit (faza I C₃ a culturii Monteoru).

Pentru piesele de la Mahmudia și „România (?)”, relația tipologică cu tipul Turbino, deci cu cultura Fatjanovo, pare a indica o datare mai târzie în cadrul perioadei mijlocii a epocii bronzului românesc. Toporul de la Adoni este deocamdată imposibil de datat cu precizie, deoarece condițiile de descoperire ale formelor de turnat pentru piese analoge de la Tószeg nu sînt convingătoare. Se pare că provin din stratul al doilea, deci pot fi puse în legătură cu cultura Hatvan.

În încheierea acestei expuneri tipologice și cronologice a topoarelor cu gaură de înmănușare transversală, rezultă următoarele observații cu caracter general.

Topoarele cu gaură de înmănușare transversală sînt originare din Orient, unde apar încă de la sfârșitul mileniului al IV-lea. La începutul epocii bronzului, în orizontul corespunzînd culturii Glina, ele apar în sud-estul Europei și se dezvoltă în cursul perioadei mijlocii a bronzului într-o mare varietate de tipuri, determinată în mare măsură de culturile în mediul cărora se răspîndesc. Acest tip de armă sud-est european (în vestul Europei

³⁵ Această categorie de topoare este reprezentată mai ales în depozite de tip Uriu-Drăgoșmirești (resp. Domănești).

³⁶ Asupra datării orizontului de depozite Hajdúsámson vezi, mai recent, A. Mozsolics, *Bronzefunde*. . . , p. 121 și passim; tot acolo și o bogată literatură.

³⁷ Pentru relația Stublo — grupa Nitra, cf. în special A. Töcök, *AR*, 15, 1963, p. 716.

³⁸ SA, 1959, p. 3 și urm.

nu se întilnesc decît exemplare izolate, rezultat al schimburilor intertribale³⁹⁾ își restrînge mult atît aria de răspîndire, cît și viabilitatea spre sfîrșitul epocii bronzului.

În ce privește originea acestei familii de topoare în spațiul sud-est european trebuie adăugat că, la ora actuală, trebuie mai degrabă să accepțăm o filiație direct din Orient, fie prin intermediul Anatoliei, fie pe calea mării sau pe ambele linii, decît o origine caucaziană, după care tipul ar fi fost adus aici de către popoarele nomade din stepile nord-pontice⁴⁰⁾. Nu există nici o dovadă în acest sens, nici cu privire la datarea mai timpurie a exemplarelor celor mai vechi din Caucaz, nici cu privire la relația elemente culturale răsăritene și topoarele aici studiate. Dimpotrivă, cele mai vechi topoare de acest tip au fost găsite pînă acum mai des în așezări ale unor culturi cu tradiții locale și stabil dezvoltate⁴¹⁾.

AU SUJET DES HACHES EN MÉTAL À COLET TRANSVERSAL

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent une étude typologique et chronologique des haches à colet transversal (Schaftlochäxte) de Roumanie et notamment des types moins connus. Ce travail, terminé depuis 1967, a été utilisé par A. Vulpe dans sa monographie *Äxte und Beile aus Rumänien* (Prähist. Bronzefunde, IX, 2, 1970, p. 26—52). Voilà pourquoi nous ne considérons pas nécessaire de résumer en détail cet article, en renvoyant à la monographie citée ci-dessus. Le schéma typologique et évolutif des types de haches y étudiées est illustré dans la fig. 1.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Schéma typologique et chronologique des haches présentées dans cette étude.

³⁹⁾ Vezi în special G. Mildenerger, *Jahresschr. Halle*, 34, 1950, p. 27, fig. 2.

⁴⁰⁾ Vezi mai sus nota 3.

⁴¹⁾ Rămîne deschisă problema apariției acestor topoare și înainte de orizontul Gîlna. O serie de descoperiri, care fiecare în parte nu ni se pare concludentă, au permis o asemenea ipoteză. Astfel, la Sărata Monteoru, jud. Buzău, s-au găsit pe podeaua unei locuințe Cucuteni B două fragmente de topoare de aramă (I. Nestor și E. Zaharia, *SCIV*, VI, 1955, p. 499, fig. 2). Unul provenea cu siguranță de la un topor cu brațele „în cruce”, pe cînd celălalt pare a proveni de la o piesă de tipul celor cercetate aici. Acesta din urmă, deși are secțiunea pentagonală, ar putea însă, totuși, proveni tot de la un exemplar asemănător cu primul fragment. De asemenea, toporul fragmentar de la Cucuteni, a cărui poziție stratigrafică pare greu de contestat (mediu Cucuteni B sau Usatovo, chiar după recentele săpături ale lui M. Petrescu-Dîmbovița), deși în altă parte am încercat să-l punem în raport cu cultura Costișa, atestată la Cucuteni prin două fragmente (A. Vulpe, *Arheologia Moldovei*, 2—3, 1964, p. 136), pare de asemenea a indica o dată mai timpurie (cf. și I. Nestor în *Nouvelles études d'histoire*, 1, 1955, p. 56). Remarcăm însă, în această privință, părerea fraților E. și F. Schubert (informație orală), după care fragmentul dispărut din Muzeul din Berlin în timpul războiului ar putea foarte bine proveni și de la un topor cu brațele „în cruce”, ipoteză plauzibilă, care ar pune capăt disputei. Conținutul acestei ipoteze se ridică doar autoritatea lui H. Schmidt, care nu poate fi ușor pusă la îndoială. În orice caz, descoperirea de la Cucuteni, în stadiul de azi al cercetării, nu mai este concludentă.

